

Blaž Mesec

Strategije komuniciranja s chatGPT pri kvalitativni analizi besedil

Članek opisuje poskuse komunikacije humane inteligence (HI) ali človeškega raziskovalca (HR) z umetno inteligenco (UI)¹, programom chatGPT, pri analizi besedila dveh intervjujev s področja socialne gerontologije. Splošni okvir analize je utemeljena teorija po Glaserju in Straussu s koraki, ki vodijo od zapisa intervjuja prek kodiranja in definiranja relevantnih pojmov do tentativne teorije. Interakcija z UI je potekala po primerjalno sekvenčnem modelu, se pravi, da sta se v vsaki sekvenci analize izmenjali obe inteligenci, UI in HI, raziskovalec in računalniški program. Raziskovalec je s svojimi vhodnimi spodbudami izzval odgovore programa, ki jih je raziskovalec ovrednotil, sporočil UI in na tej osnovi spodbudil naslednjo sekvenco. Pokazalo se je, da je program koristen pripomoček kvalitativne analize, saj posreduje raziskovalcu namige in ideje za analizo, da pa je nujna vodilna in usmerjevalna vloga raziskovalca (HR), posebej pri formulaciji končne tentativne teorije. Povratno sporočilo, ki ga s formulacijo teorije posreduje raziskovalec, pripomore k učenju programa. To pomeni, da postaja program z uporabo pri kvalitativni analizi besedil s časom vse boljši pomočnik.

Ključne besede: umetna inteligenca, človeška inteligenca, metodologija, utemeljena teorija, upokožitev.

Dr. Blaž Mesec je zaslužni izredni profesor na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Kontakt: meseceksrebrni@gmail.com.

Communication strategies with chatGPT in qualitative text analysis

The article describes experiments in which Human Intelligence (HI) or a human researcher (HR) communicated with Artificial Intelligence (AI/UI), specifically the chatGPT programme, in analysing the text of two interviews in the field of social gerontology. The general framework of the analysis is grounded in Glaser and Strauss's theory, involving steps that range from transcribing the interviews to coding and defining relevant concepts, leading to a tentative theory. The interaction with AI followed the comparative sequence method, which means that both intelligences, HI and UI, researcher and computer programme, alternated in each sequence of analysis. The researcher prompted responses from the programme with input stimuli, evaluated them, conveyed feedback to the UI, and used it as a basis for the next sequence. It was found that the programme is a valuable tool for qualitative analysis as it provides hints and ideas to the researcher, but the guiding and directing role of the researcher (HR) is essential, especially in formulating the final tentative theory. The feedback provided by the researcher in theory formulation contributes to the programme's learning, making it a progressively better assistant over time when used in qualitative text analysis.

Key words: artificial intelligence, human intelligence, methodology, grounded theory, retirement.

Blaž Mesec, PhD, is Associate Professor Emeritus at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. Contact: meseceksrebrni@gmail.com

- 1 Glede uporabe kratic AI oziroma UI je med HI in AI potekal takle dialog. HI: Zapomni si: angleško »AI – artificial intelligence« se prevede v slovenščino »UI – umetna inteligenca«. – AI: Hvala za informacijo! Vendar je običajen prevod angleškega izraza »Artificial Intelligence« v slovenščino prav »Umetna inteligenca«. Kratica AI se v slovenščini prav tako uporablja za označevanje umetne inteligence. – To je nedosledno z vidika slovenščine. – Res je, da je uporaba kratic in izrazov iz tujih jezikov lahko včasih nedosledna z vidika slovenščine in tudi drugih jezikov. Vendar pa se v primeru izraza »Artificial Intelligence« (AI) v slovenskem jeziku že uveljavila ta kratica kot poimenovanje za »Umetno inteligenco«. To pojasnjuje, zakaj se v slovenskem jeziku pogosto uporablja kratica AI za označevanje umetne inteligence. Kljub temu pa je pomembno, da se uporablja ustrezna terminologija in da se spoštuje slovenska jezikovna pravila. – **Če je to zadnje pomembno, bom AI slovenil z UI.** – Razumem vašo željo po uporabi slovenskega jezika in skrbi za doslednost v terminologiji. Če se vam zdi, da je uporaba izraza »umetna inteligenca« (UI) primernejša in doslednejša z vidika slovenščine, potem lahko seveda uporabljate ta izraz za označevanje umetne inteligence. Kot umetna inteligenca pa bom kljub temu lahko še vedno razumel vašo vprašanja in nanje odgovoril.

0009-0007-0946-5858

Uvod

Ta raziskava je nadaljevanje prejšnjega prvega spoznavanja s programom chatGPT (Mesec, 2023). Odgovoriti skuša na probleme, ki so se odprli pri prvem stiku s programom UI. Še bolj usmerjeno skuša preizkusiti in oceniti vlogo programa UI kot pomočnika pri izvajanju kvalitativne analize besedil po vzorcu utemeljene teorije po Glaserju in Straussu.

Kaj pomeni komunicirati z jezikovnim modelom?

Jezikovni model umetne inteligence (UI) je računalniški program, v katerega se vnašajo naše izjave (*input*), ki se v odvisnosti od njihove vsebine pretočijo po skrivnostnih elektronskih povezavah in božanskem etru ter se nazadnje pokažejo kot odgovor programa na zaslonu našega računalnika (*output*). Ta računalniški program je robot, naprava, stroj. Na eni strani sem jaz, avtor, človeško bitje, na drugi je elektronska naprava, program, ki so ga naučili, da se »zna« »pogovarjati«. Ko se z »njim« »pogovarjam«, včasih pozabim, da je stroj.

S programom umetne inteligence se lahko pogovarjam na dva načina. Pri prvem pogovoru sem se nekoliko negotovo začel pogovarjati, kot bi se pogovarjal s človekom. »Prosim, ali lahko navedete reference za raziskavo o ...« Odgovoril je vljudno: »Žal vam ne morem navesti referenc za raziskavo ...« Pogovor je bil v nadaljevanju plodnejši in sem bil z njim prav zadovoljen. Na koncu sem se zahvalil: »Hvala za vaš odgovor.« To mu je bilo všeč in odvrnil je: »Prosim, z veseljem sem vam pomagal. Če imate še kakšna druga vprašanja, ne oklevajte in kar vprašajte.«

Ta prijaznost me je ganila in dodal sem vprašanje: »Ste tudi vi zadovoljni?« Ne maram namreč izkoriščati drugega, pri meni zadeve, če je le mogoče, potekajo konsenzualno. Z druge strani pride odgovor: »Kot umetna inteligenca nimam čustev in ne morem se počutiti enako kot človek. Sem le računalniški program, ki izvaja naloge, za katere sem bil zasnovan«. Brutalen udarec. Mislil sem že, da sem dobil novega prijatelja, ta pa kar naravnost: sem samo program.

Če je tako, bom preklopil na drugi način. Zdaj vem, da na drugi strani ni človek, ampak naprava, nepregledno čipovje v nekih omarah, čisti dolgčas, nič živega. S temi koluti in vezji moraš drugače. Ko jaz sporočim »prosim«, vezje to razume kot »bodi pripravljen, zdaj pride ukaz«. Ta res pride: »Navedi mi ...« To si prevede v svoje številke in impulze in začne iskati. Skratka, čisto vseeno je, ali opustiš vljudnost in kolikor mogoče kratko in jasno ukažeš stroju, kaj naj naredi. »Prevedi, preštej, izpiši, poišči ...« Njegove vljudnosti so mehanične, nič zaresnega.

Tako sem se zelo uspešno »pogovarjal« z robotom vse popoldne. Ko sem se naveličal, sem rekel ženi: »Skuhaj kavo!« Malo čudno me je pogledala in skuhala kavo, zame in zase. Sedela sva za mizo, molče sem srebal kavo in v duhu obnavljal najin pogovor z robotom, ko se žena oglasi: »Boš kaj zinil?«

Kakšen prompt je to? Potem se mi je posvetilo in izjavil sem: »Vprašala si, ali znam govoriti. Da, kot človeško bitje sem zmožen govoriti. Govor je ena izmed glavnih oblik komunikacije med ljudmi in je ključen za izmenjavo informacij, idej in misli med ljudmi. Sposobnost govora je ena izmed najpomembnejših značilnosti, ki ločujejo človeka od drugih živalskih vrst. Na Zemlji je po oce-ni 7000 različnih jezikov, vendar ...« Žena je potem vzela telefon in nekoga poklicala ...

Ko sem se vrnil iz zdravstvene ustanove, sem sklenil, da se bom z robotom pogovarjal kot s človekom, ker bi sicer sam nehal biti človek. Za vsak primer sem vprašal še robota: »Ali naj te naslavljam vljudno ali zgolj z ukazi?« Odgovoril je: »Čeprav sem le računalniški program, je priporočljivo, da me naslavljate vljudno, kot bi naslovili druge ljudi. To pomaga pri ustvarjanju boljše komunikacije in odnosa med ljudmi in tehnologijo. Kljub temu pa lahko v svojih odgovorih uporabljam samo ukaze, ki mi jih dajete, da bi vam pomagal rešiti vaše težave in vprašanja.« – »Imaš raje, da te tikam ali vikam?« – »Kot računalniški program nimam osebnih želja ali preferenc. Moje delo je, da vam pomagam na najučinkovitejši način, ne glede na to, kako me naslavljate. Tako me lahko naslavljate tako, kot vam najbolj ustreza, da bi lahko kar najbolje izkoristili moje storitve.«

V prejšnjem članku (Mesec 2023) smo ugotovili, da je program zmožen koristno dopolniti delo raziskovalca, saj povzema, uravnotežuje, izrazi bistvo izjav, dodaja ideje, pogloblja, abstrahira, predlaga in celo izrazi, kar je bilo mišljeno, a ne izrečeno (»bere med vrsticami«). Poleg tega pa tudi neproduktivno ponavlja, konfabulira, dodaja neprimerne izraze ali pa napačno razume vprašanja in spodbude. Ugotovili smo, da je program »muhast«, to je, da na isto spodbudo, dano v različnih časih in odvisno od konteksta predhodnega »pogovora«, daje različne odgovore. Ugotovili pa smo tudi, da se program uči, to je, da sproti funkcionalno uporabi pravkar v pogovoru z njim zapisana besedila.

Problem

Namen raziskave je ugotoviti, s kakšni vhodnimi spodbudami (*input prompt*) lahko pripravimo program UI, da sporoči koristne, za kvalitativno analizo besedila funkcionalne odgovore (*output*) v vsaki fazi analize posebej. Posebej nas je – glede na problem, zastavljen v prejšnjem članku – zanimalo, ali program »zna« urediti neurejeno ali slabo urejeno vhodno gradivo (pripoved) in kako se odzove na slabo, nejasno formulirane spodbude, podobne vsakdanjemu klepetu.

Metoda

Metodološki in teoretski okvir analize. Splošni okvir analize je utemeljena teorija po Glaserju in Straussu (Glaser in Strauss, 1967) s koraki, ki vodijo od

zapisa intervjuja prek kodiranja in definiranja relevantnih pojmov do tentativne teorije. Ta postopek analize sem uporabil in preizkusil na več primerih različnega gradiva s področja sociologije in psihologije brez uporabe računalniških programov za kvalitativno analizo (Mesec, 1998; 2023).

Koraki analize so: 1. tematska analiza, 2. pojmovna analiza-kodiranje, 3. združevanje pojmov v kategorije, 4. definiranje kategorij, 5. odnosno kodiranje, 6. pisanje tentativne teorije. Ti koraki se delno prekrivajo, npr.: tematska analiza lahko že vsebuje kode; definiramo lahko že tudi pojme, preden jih združimo v kategorije, ipd. Naj na kratko pojasnimo te korake.

1. Tematska analiza (TA). O TA obstajata dve različni pojmovanji. a. Po našem pojmovanju (Mesec, 2023) je tematska analiza prvi korak kvalitativne analize. Teme so kot vprašanja v intervjuju, iz problema izhajajoče predvidene teme pogovora ali podnaslovi teorije. Identifikaciji tem v pripovedi sledi kodiranje kot poimenovanje pojmov; temu sledi definiranje pojmov in kategorij kot najbolj abstraktnih in najširših pojmov v dani raziskavi. b. Po pojmovanju avtoric Braun in Clark (2006) ter drugih pa je tematska analiza, kot se uporablja v psihologiji, analogna utemeljeni teoriji (Glaser in Strauss, 1967) v sociologiji. Je torej najširši okvir kvalitativnega raziskovanja na ravni obče metode in je sinonim za kvalitativno analizo besedil v psihologiji, TA pa je po našem pojmovanju zgolj korak, faza analize znotraj utemeljene teorije. Desetletja po opisu in uveljavitvi utemeljene teorije v sociologiji so to odkrili in prenesli v psihologijo, ki je v razvoju kvalitativne metodologije zaostajala zaradi svoje uspešnejše eksperimentalne orientacije v primerjavi s sociologijo in drugimi humanističnimi vedami. Prenesli so jo z novim imenom »tematska analiza«. Kot taka vključuje tako tematsko analizo v našem pomenu kot tudi konceptualizacijo, tj. poimenovanje in definiranje pojmov in kategorij. Pri tem večkrat nerazlikovalno enačijo teme kot naslove odsekov besedila ter pojme in kategorije kot vsebinsko bistvene gradnike teorije.
2. Identifikacija ali poimenovanje pojmov (kodiranje), združevanje pojmov v kategorije kot bolj abstraktne pojme. Po določitvi tem identificiramo in poimenujemo (kodiramo) pojme znotraj tem in jih lahko že združujemo v kategorije. To združevanje pojmov nižje abstraktnosti v pojme višje abstraktnosti je lahko tudi poseben korak analize.
3. Definiranje pojmov in kategorij. Definirati pomeni določiti bistvo pojma (Petrović, 1997; Uršič in Markič, 1997). Definicije so dveh vrst: a. neprava definicija je opredelitev pojma z *obsegom* pojma, v našem primeru z naštevanjem empiričnih postavk (izjav, parafraz ali podrejenih observacijskih pojmov); b. prava definicija je koncizna opredelitev *bistvene vsebine* pojma. Tudi prava definicija navede sestavine, ki sodijo v obseg pojma; ni pa samo naštevanje postavk, ampak eksplikacija njihovega bistvenega pomena. Priporočljivo je, da ima definicija obliko *genus proximum et differentia specifica*. Definicije niso samo sezname empiričnih postavk, ki sestavljajo pojem, ampak so verbalni opisi bistva pojma, podobni slovarskim

- definicijam. Tega razlikovanja računalniški programi za kvalitativno analizo ne upoštevajo, saj na ukaz, naj navedejo definicijo določene kategorije, naštejejo izjave, ki so bile kodirane z nazivom kategorije, tj. navedejo obseg pojma, ne njegovega bistva. Ne eksplicirajo bistvenega pomena kategorije izjav. To mora storiti raziskovalec (HI/HR).
4. Odnosno kodiranje. Predstopnja odnosnega kodiranja ali določitve odnosov med pojmi je izbor ključnih pojmov ali kategorij (selektivno kodiranje), ki pri manjšem številu pojmov v splošnem ni potrebno. Za izbrane pojme ugotovimo ali predpostavljamo odnos med njimi. Najpogostejša odnosna modela sta pojmovna hierarhija in časovna razporeditev, ki skrivava vzročno-posledično domnevo. Odnosni model lahko grafično prikažemo (display).
 5. Tentativna teorija. Teme kot podnaslovi in verbalne definicije pojmov že sestavljajo ogrodje tentativne teorije. Tentativna teorija je teorija kratkega ali srednjega dosega; je kontekstualna teorija, ki ni statistično posplošljiva, je pa prenosljiva, če bralec ugotovi, da bi bila uporabna v njegovi situaciji (Denzin in Lincoln, 1994). Je začasna, kot vse teorije v znanosti, le da je »bolj začasna«. Vsebuje propozicije, ki vključujejo pojme in ki so ilustrirane z dobesednimi navedbami izjav iz intervjuja. Vsebuje tudi razmišljanja avtorja, ki imajo naravo dopolnitev, domnev ali razprave o obravnavani tematiki. V nekaterih segmentih ima lahko naravo »teorije iz naslanjača«, ki pa za razliko od te temelji na dokumentirani empiriji, ni pa z njo pretirano omejena.

Primerjalno-sekvenčni model. Interakcija z UI je potekala po primerjalno sekvenčnem modelu (*comparative sequence method*, Muller idr., 2016), to pomeni, da sta se v vsaki sekvenci analize izmenjali obe inteligenci, HI in UI, raziskovalec in računalniški program. Raziskovalec je s svojimi vhodnimi spodbudami izzval odgovore programa, ki jih je ovrednotil, in na tej podlagi spodbudil naslednjo sekvenco.

Gradivo analize sestavljata dva intervjuja s starejšima ženskama s področja socialne gerontologije. Oba intervjuja sta vzeta iz seminarских nalog doktorskih študentov socialne gerontologije na Alma Mater Europea ECM Maribor-Ljubljana (2014). Prvi intervju (intervju A) je z gospo, ki se je pravkar upokojila in opisuje svoje doživljanje pred upokojitvijo in takoj po njej. V drugem intervjuju (intervju B) gospa odgovarja na vprašanje, kako si predstavlja kakovostno staranje. Ker se bomo sklicevali na izjave v teh intervjujih, najkar navedemo njuna začetka. (Zapisa intervjujev nista lektorirana. Celotno besedilo intervjujev je v dodatku.)

Intervju A: O upokojevanju

Vse se je začelo pri meni zaradi odnosov v službi. Vedno več je bilo treba narediti. Nikogar ni bilo, ki bi odločal, kdo bo kdaj šel na dopust, kdo bo delal med prazniki. Vsi so se izgovarjali, da imajo otroke. In na koncu sem vedno

delala jaz. Čeprav sem ves čas pred tem mislila, da bom še delala in da se še ne bom upokojila. Potem je prišel ZUJF, pa nova pokojninska zakonodaja. In tako sem pričela razmišljati, da se bom upokojila in vse preje navedeno je bil razlog, da sem se upokojila. ... (Drobne, 2014)

Intervju B: O kakovostni starosti

Kakšen je vaš pogled na staranje, kaj za vas pomeni kakovostna starost? Da se moram imeti rada, potrebno je dati telesu in duši tisto, kar te privlači in spoznavati ljudi in njihovo vsebino..vse to mi pomaga, da ugotovim kdo sem in kdo hočem biti, kdo nočem biti, kdo so drugi ljudje in iz njega potegniti najboljše... hmmm... aja... pomembne so pohvale, če te kdo zna poslušati – to mi je luč, temelj življenja; kdo ima zelo dobro samopodobo in samozavest; ... (Berčan, 2014)

Dokumentacija. Opozorimo naj na dejstvo, da je v programu chatGPT vsa interakcija med HI in UI zabeležena in shranjena, preverljiva, saj je njena dokumentacija zagotovljena in dostopna s priklicem na avtorjevem profilu in možnostjo delitve na spletu.

Analiza in rezultati

Odziv programa pri nestrukturiranem gradivu

V prejšnjem članku (Mesec 2023) smo opozorili, da je bil funkcionalen odgovor programa na naše spodbude morda posledica dejstva, da je bil vhodni intervju o doživljanju praktikantke na dveh učnih bazah že do določene mere strukturiran in da bi bil odgovor morda drugačen, če bi bilo vhodno gradivo manj strukturirano. Zato smo zdaj najprej preverili to hipotezo. V program smo vstavili zapis intervjuja s starejšo gospo, ki se je pred kratkim upokojila (intervju A). Njena izjava seveda ni popolnoma nestrukturirana, saj je v njej časovno zaporedje. Ni pa strukturirana z vprašanji ali kakorkoli drugače. Je prosta pripoved. Robotu smo poslali zapis intervjuja A. Program smo vprašali: »Naslednje besedilo se zdi neurejeno. Ga lahko urediš?« Program je besedilo ponovil in naredil odstavek pri »Potem je prišel ZUJF...« (ZUJF – Zakon o urejanju javnih financ, ki naj bi spodbudil varčevanje v javnih službah). Naše vprašanje ni bilo plodno. Nekoliko boljši izid je bil pri naslednji spodbudi: »Naslednje besedilo uredi po smiselnih odstavkih«. Program je razdelil besedilo najprej na dva, pri ponovnem pozivu na tri odstavke. Prej navedeni drugi odstavek je še razdelil in novi, tretji odstavek začel pri »In potem je bilo vse zelo pozitivno...« Mogoče bi nadaljnje poskušanje s še bolj konkretnimi spodbudami dalo še boljši izid. Razdelitev na odstavke bi lahko bila korak k identifikaciji tem. Potem smo vprašali bolj direktno po temah in dobili presenetljivo dober seznam tem (v odstavku o tematski analizi).

Odziv programa pri nejasni spodbudi (prostem klepetu)

Ne moremo pričakovati, da se bo raziskovalec sam (HI / HR) vedno vedel »inteligentno«. Mogoče se ne bo domislil nobenega pametnega vprašanja. Kaj lahko v takem primeru pričakujemo od AI?

Programu smo poslali besedilo drugega intervjuja (intervju B).

Spodbuda:

»Kako si kaj? Kakšno se ti zdi naslednje besedilo?« (besedilo intervjuja B)

Odgovor:

»Hvala za vprašanje! Kot umetna inteligenca nimam občutkov, vendar sem vedno pripravljen pomagati z odgovori na vprašanja. Glede na vaše besedilo se zdi, da se osredotoča na pomembnost samospoznavanja, skrbi za telo in duha ter aktivnosti, ki lahko pomagajo izboljšati kakovost življenja. Iz vašega besedila lahko razberemo, da je zdrava samopodoba ključna in da je pomembno, da se izognemo zasvojenosti s hrano, pijačo, drogami ali pretiranim gibanjem. Zdi se, da tudi poudarjate, da je pomembno biti ustvarjalen in se zanimati za dejavnosti, ki nas osrečujejo. Vaša opomba o tem, da se ne bi smeli zapustiti in tarnati, kaže na pomembnost pozitivne naravnosti in obvladovanja stresa. – Skupaj zdi se, da je vaše besedilo pozitivno naravnano in da spodbuja ljudi, da skrbijo za svoje telo in duha, se povezujejo z drugimi ljudmi in se aktivno vključujejo v življenje.«

Tako, pa imamo! Popolnoma »neobvezno« in neformalno, vsakdanje vprašanje nam je dalo osnovne kategorije, kot so »pomembnost samospoznavanja«, »pozitivna naravnost« in »obvladovanje stresa«! Le prepoznati jih moramo kot kategorije. Program nas je vzel resneje kot mi sami sebe.

Strategije komuniciranja z UI pri kvalitativni analizi besedil

Resnega raziskovalnega prizadevanja ne bomo začeli s kramljanjem, čeprav, kot vidimo, lahko dobimo tudi tako prav uporabne rezultate, ampak bomo upoštevali smotrni postopek. Da bi bila komunikacija z UI funkcionalna za naš namen, moramo kot splošno strategijo upoštevati postopek kvalitativne analize, opisan prej. V nadaljevanju bomo po teh korakih analizirali oba intervjuja.

Tematska analiza

Lotili smo se je na tri načine. Prvi je preprostejši, bolj elementaren (naštevaje pomembnih besed), drugi v skladu s formalnim potekom analize in uporabo strokovnega jezika (identifikacija tem) in tretji razdelitev na smiselne odstavke.

a. Poziv k naštetju pomembnih besed (analiza intervjuja A)

»Katere besede so v naslednjem besedilu pomembne?«

Odgovor:

»Nekatere pomembne besede v tem besedilu so« (alineje opuščene):

»odnosov v službi, narediti, odločal, dopust, prazniki, otroke, delala, upokojila, ZUJF, nova pokojninska zakonodaja, kadrovski službi, izbrala, najugodnejši termin, sama odločila, porinjen, pripravljen«

»Te besede so pomembne, ker opisujejo dogodke in razloge, ki so privedli do upokojitve osebe. Besede kot so 'odločal', 'izbrala' in 'sama odločila' kažejo na to, da je bila upokojitev prostovoljna odločitev, medtem ko besede, kot so 'porinjen' in 'pripravljen', nakazujejo, da bi bila lahko upokojitev tudi prisilna in nenadna. Poleg tega so besede, kot so 'odnosov v službi', 'dopust', 'prazniki' in 'kadrovski službi', povezane s poklicnim življenjem in kažejo, da so delovni pogoji pomembni dejavniki pri odločanju o upokojitvi.«

Program ni odgovoril samo s tem, da je *naštel* (v alinejah, ki so v zgornji navedbi opuščene) besede, ki so se mu »zdele« pomembne, ampak je *pojasnil*, zakaj se mu zdijo pomembne, in te besede *kategoriziral* na dimenziji »prostovoljna odločitev-neprostovoljna podreditev« ali celo »prisilna«, »nenadna« upokojitev. Slednja kategorija sugerira novo dimenzijo: »postopna-nenadna upokojitev« (HI). Prepoznal je, da pojmi, ki opisujejo značilnosti službe, *sodijo skupaj*; in celo, da so ti pojmi pogoji odločitve ali »dejavniki pri odločanju« o upokojitvi, kar anticipira že *odnosno kodiranje*. Program torej samodejno, brez posebne spodbude, klasificira pojme, če ga prosimo, naj samo izpiše značilne besede. To je precejšnja pomoč raziskovalcu (HI).

b. Poziv k identifikaciji tem (intervju A)

Spodbuda:

»Katere teme se pojavljajo v naslednjem besedilu« (intervju A)

Odgovor:

»V besedilu se pojavljajo teme, kot so odnosi v službi, preobremenjenost s delom, težave pri razporejanju dopusta in dela med prazniki, spremembe v zakonodaji o pokojninah, odločanje o upokojitvi, pomoč pri izbiri pravega termina upokojitve, pozitivni odzivi sodelavcev, izobraževanja in potovanja.«

Vidimo, da je spodbuda »Katere teme se pojavljajo v naslednjem besedilu«, povsem ustrezna, da izzove povsem korektno prepoznanje in poimenovanje tem v tej izjavi nove upokojenke.

c. Poziv k razdelitvi besedila na smiselne odstavke in njihovo poimenovanje z naslovi (intervju A)

Prav tako dobro, morda še bolje, se je izkazal postopek, pri katerem smo najprej ukazali programu, naj razdeli besedilo na odstavke, potem pa nadaljevali s spodbudo: »V gornje besedilo intervjuja vnesi izraze za teme kot podnaslove odstavkov.«

Z našega vidika je to kar zahteven ukaz. Program je v besedilo intervjuja, razdeljeno na tri odstavke, vnesel podnaslove, pod njimi pa ni ohranil prvotnega besedila, ampak je to izrazil z alinejami, ki so *povzetek* besedila oziroma podteme ali pojmi, ki sodijo pod določeno temo (naslov). S tem je privedel tematsko analizo do naslednjega koraka – kodiranja ali pojmovne analize.

Spodbuda:

»V gornje besedilo intervjuja vnesi izraze za teme kot podnaslove odstavkov« (mišljeno je bilo besedilo, razdeljeno na tri odstavke):

Odgovor:

»Razlogi za upokojitev:

Vse se je začelo pri meni zaradi odnosov v službi.

- Nikogar ni bilo, ki bi odločal o dopustu in praznikih.
- Vedno več dela.
- Nova pokojninska zakonodaja in razmišljanje o upokojitvi.
- Izbira termina upokojitve:
- Kadrovska služba je pomagala pri izbiri pravega termina upokojitve.
- Samostojna odločitev o upokojitvi.

Pozitivne izkušnje ob upokojitvi:

- Sodelavci so cenili moje delo.
- Izobraževanje po upokojitvi«.

To je odličen izid, ki je pravzaprav razčlenitev pojmov »odnosi v službi«, »izbira termina upokojitve« in »pozitivne izkušnje« pri upokojitvi. Pomeni že ustvarjanje pojmovnih hierarhij. S tem odgovorom nas je program že prehitel in nam podal nastavke za kodiranje.

Podobno smo ravnali pri intervjuju B (O kakovostni starosti):

Spodbuda:

»Katere besede so v naslednjem besedilu pomembne?«

Odgovor (alineje opuščamo):

»pomembne besede: dati telesu in duši tisto, kar te privlači, spoznavati ljudi in njihovo vsebino, ugotoviti kdo sem in kdo hočem biti, pohvale, samopodoba, samozavest, užitki, sproščanje telesa in duše, skrb za telo in dušo, gibanje, zdrava prehrana, ustvarjalnost, druženje z ljudmi, slikarstvo, pisanje, obiskovanje zavodov, prostovoljno delo v humanitarnih organizacijah, branje knjig z duhovno vsebino, ne tarnaš, odganjanje otrok, vnuke in partnerja«

V primeru B (z UI smo se pogovarjali dan prej kot pri intervjuju A) smo prejeli manj kompleksen odgovor, brez kategoriziranja. To bi lahko pomenilo, da se je program nekaj naučil iz prejšnje interakcije.

Kategoriziranje

Preizkusili smo dva načina: 1. prvi je neposreden ukaz programu, naj pomembne besede (pojme izkustvene ravni) združi v skupine s podobno vsebino. 2. drugi način je v skladu z interaktivnim modelom, da najprej HR sam poimenuje nekaj pojmov oziroma kategorij, nato pa jih ponudi AI v definiranje.

1. način: neposredni ukaz k združevanju pomembnih besed v skupine

Spodbuda (intervju B):

»Ali lahko gornje pomembne besede združiš v skupine s podobno vsebino, jih kategoriziraš?«

Odgovor:

»Da, lahko besede združim v skupine s podobno vsebino. Tu so nekatere možne kategorije:

- Samozavedanje in samospoštovanje: imeti se rad/a, spoznavati samega sebe, pohvale, dobra samopodoba in samozavest
- Sprostitev in uživanje: prepuščanje užitkom, sproščanje telesa in duše, poslušanje telesa, izogibanje zasvojenosti
- Skrb za telo in duha: skrb za telo z gibanjem in zdravo prehrano, skrb za duha z ustvarjalnostjo, branje knjig z duhovno vsebino, skrb za bolne telo in duha
- Druženje in pomoč drugim: zanimanje za dejavnosti, ustvarjalnost, druženje z ljudmi, obiskovanje in pomoč duševno motenim ljudem, otrokom in humanitarnim organizacijam
- Pozitivna naravnost: ne zapustiti sebe, ne tarnaš, odganjaš otroke, vnuke in partnerja.«

To je več, kot smo upali pričakovati. Program je navedel ne samo nazive kategorij, ampak tudi pojme, ki sodijo v posamezno kategorijo. Torej je podal definicijo kategorije z naštevanjem pojmov (neprava definicija). Neposreden ukaz »kategoriziraj« zna dati najboljši rezultat. Program pozna

besedo »kategorija, kategoriziraj«. Dobili smo pet ključnih zadržanj osebe, ki v starosti ohranja radoživost in optimizem.

Program smo vprašali: »V katere kategorije bi združil naslednje pojme?« Navedli smo pojme (kode) intervjuja A (razlogi za upokojitve). Odgovor:

- Nezadovoljstvo: nezadovoljstvo z odnosi
- Upravljanje časa in stres: neustrezno upravljanje časa v organizaciji, preobremenjenost
- Upokojitve: predvidena neugodna zakonska pokojninska regulacija, predvidevanje upokojitve zaradi dosežene upokojitvene starosti/delovne dobe, izbira termina upokojitve (kot podkategorija upokojitve) - pomoč pri določitvi termina upokojitve, samostojna odločitev za termin upokojitve.

Potem smo isto vprašanje ponovili za pojme intervjuja B (kakovostna starost) in dobili odgovor:

- Samorazvoj: iskanje identitete, oblikovanje dobre samopodobe, skrb za dušo in telo, negovanje duhovnosti, izogibanje zasvojenosti
- Družabnost: iti za privlačnim, sprejemanje (in dajanje?) pohval, negovanje družabnih stikov
- Ustvarjalnost: ohranjanje in gojenje zanimanj, ustvarjalnosti
- Družbena angažiranost: ukvarjanje s prostovoljnim delom
- Zunanji videz: skrb za zunanjo podobo

Videli smo, da program proizvede seznam pojmov nižje ravni abstrakcije na zahtevo: »Katere besede so v navedenem besedilu pomembne?« HR je iz tega seznama ustvaril nekoliko bolj abstraktne pojme (kode), te je pa UI brez težav klasificirala v kategorije, dobro ločene med seboj. Naslednji korak je definiranje pojmov in kategorij.

2. način: najprej raziskovalec sam (HI) poskusi poimenovati nekaj pojmov.

Pri »razlogih za upokojitve« bi človek-raziskovalec (HR) navedel pojme (kode): »nezadovoljstvo z odnosi«, »neustrezno upravljanje časa v organizaciji«, »preobremenjenost«, »predvidena neugodna zakonska pokojninska regulacija«, »predvidevanje upokojitve zaradi dosežene upokojitvene starosti/delovne dobe«. Pri »izbiri termina upokojitve« bi kodiral: »pomoč pri določitvi termina upokojitve«, »samostojna odločitev za termin upokojitve«. Ob naštetih pojmih je možno formulirati tudi njim nasprotno pojme, npr. »odsotnost pomoči«, »heteronomna odločitev« ipd. »Pozitivne izkušnje ob upokojitvi« je že nad-koda ali kategorija; sledijo »občutek cenjenosti«, »nove možnosti izobraževanja«. Nismo še odkrili, kako spodbuditi program, da bi na tak način formuliral pojme-kode kot bolj abstraktno nadgraditev naštetih pojmov.

Pri intervjuju B, o kakovostni starosti, bi HR navedel kode: »iti za privlačnim«, »iskanje identitete«, »sprejemanje (in dajanje?) pohval«,

»oblikovanje dobre samopodobe«, »skrb za dušo in telo«, »ohranjanje in gojenje zanimanj, ustvarjalnosti«, »negovanje družabnih stikov«, »ukvarjanje s prostovoljnim delom«, »negovanje duhovnosti«, »izogibanje zasvojenosti«, »skrb za zunanjo podobo«. Njim nasprotne kode bi označevale nekakovostno starost: »izguba identitete«, »zavračanje pohval«, »kritiziranje drugih«, »slaba samopodoba«, »zanemarjanje samega sebe«, »opuščanje zanimanj in konjičkov«, »opuščanje družabnih stikov«, »pasiviziranje«, »zasvojenost«, »opuščanje kulturnih dejavnosti« ipd.

Raziskovalec je nato prosil program, naj definira te pojme.

Definiranje pojmov in kategorij

a. Neprave definicije (z naštevanjem)

Definiranje z obsegom pojma smo poverili UI, pravo definicijo pa lahko izdelala samo HI. Najprej definiramo pojme intervjuja A.

ea. Definiranje z obsegom

Spodbuda:

Poišči postavke, trditve, ki sodijo pod vsakega od spodaj navedenih pojmov: »nezadovoljstvo z odnosi«, »neustrezno upravljanje časa v organizaciji«, »preobremenjenost«, »predvidena neugodna zakonska pokojninska regulacija«, »predvidevanje upokojitve zaradi dosežene upokojitvene starosti/delovne dobe«. Pri »izbiri termina upokojitve«, »pomoč pri določitvi termina upokojitve«, »samostojna odločitev za termin upokojitve«

Odgovor:

Pod pojmom »nezadovoljstvo z odnosi« bi lahko bile naslednje postavke/trditve:

Nezadovoljstvo z odnosi s sodelavci

- Konflikti s sodelavci
- Težave pri komunikaciji s sodelavci ali nadrejenimi
- Občutek izoliranosti na delovnem mestu

Pod pojmom »neustrezno upravljanje časa v organizaciji« bi lahko bile naslednje postavke/trditve:

- Slabo načrtovanje časa in prioritete
- Pomanjkanje jasnih ciljev in nalog
- Preveč časa namenjenega nepomembnim ali manj pomembnim opravilom
- Nepredvidene prekinitve dela in motnje

Pod pojmom »preobremenjenost« bi lahko bile naslednje postavke/trditve:

- Preveč dela v določenem časovnem obdobju
- Pomanjkanje časa za druge dejavnosti in hobije
- Težave pri uravnoteženju dela in zasebnega življenja
- Fizična in čustvena izčrpanost

Pod pojmom »predvidena neugodna zakonska pokojninska regulacija« bi lahko bile naslednje postavke/trditve:

- Nižji znesek pokojnine, kot bi si ga želeli
- Kasnejša upokojitvena starost
- Več let dela, preden dosežete polno pokojninsko upravičenost
- Nejasnost glede prihodnje zakonodaje in njenih učinkov

Pod pojmom »predvidevanje upokojitve zaradi dosežene upokojitvene starosti/delovne dobe« bi lahko bile naslednje postavke/trditve:

- Občutek izgube identitete in pomena v družbi
- Finančne skrbi
- Skrb za prihodnost in nejasnost glede nadaljnjih načrtov
- Strah pred dolgčasom ali pomanjkanjem smisla po upokojitvi

Pod pojmom »izbira termina upokojitve« bi lahko bile naslednje postavke/trditve:

- Pomoč pri določitvi najboljše možnosti upokojitve
- Različni roki in časi upokojitve
- Izbor termina glede na zunanje okoliščine, kot so zdravje, družina in finance
- Samostojna odločitev, ki je usklajena s posameznikovimi potrebami in željami.

Opazimo, da je program dodajal tudi postavke, *ki jih ni v intervjuju*. Intervjuvanka npr. ne omenja konfliktov s sodelavci, so pa ti seveda lahko vzrok za razmišljanje o upokojitvi. Težave pri komunikaciji niso omenjene v intervjuju, so pa implicirane v izjavi, da je vse delo padlo na intervjuvanko, in s tem povezanim resentmentom. Program dopolnjuje odgovor s podatki iz drugih virov, ki se vsebinsko ali logično ujemajo z vsebino pojmov v intervjuju. Presoditi moramo ustreznost teh dopolnitev in opustiti neustrezne.

Programu smo isto spodbudo z drugimi pojmi dali tudi o drugem intervjuju o kakovostni starosti (intervju B).

Poišči postavke, trditve, ki sodijo pod vsakega od spodaj navedenih pojmov: »iti za privlačnim«, »iskanje identitete«, »sprejemanje (in dajanje?) pohval«, »oblikovanje dobre samopodobe«, »skrb za dušo in telo«, »ohranjanje in gojenje zanimanj, ustvarjalnosti«, »negovanje družabnih stikov«, »ukvarjanje s prostovoljnimi deli«, »negovanje duhovnosti«, »Izogibanje zasvojenosti«, »skrb za zunanjo podobo«

- »iti za privlačnim«: sledenje modnim trendom, držanje koraka z družbenimi pričakovanji glede izgleda in obnašanja, izbira poklicev ali hobijev zaradi njihovega družbenega ugleda
- »iskanje identitete«: raziskovanje lastnih interesov, vrednot, prepričanj in ciljev, iskanje smisla in namena v življenju, razvoj lastne osebnosti in edinstvenosti
- »sprejemanje (in dajanje?) pohval«: sprejemanje pohval in priznanj za dosežke, trud in uspehe, izražanje pohvale drugim za njihove dosežke in kvalitete
- »oblikovanje dobre samopodobe«: pozitivna samopodoba, sprejemanje lastnih pomanjkljivosti in napak, gradnja samozavesti, razvoj lastne osebnosti in edinstvenosti
- »skrb za dušo in telo«: negovanje zdravega življenjskega sloga, skrb za telesno kondicijo, prehrano in spanje, negovanje čustvene blaginje, skrb za mentalno zdravje
- »ohranjanje in gojenje zanimanj, ustvarjalnosti«: ohranjanje in razvijanje lastnih zanimanj, hobijev in strasti, izražanje ustvarjalnosti v različnih oblikah, razvoj kreativnosti in inovativnosti
- »negovanje družabnih stikov«: skrb za družabne vezi, izmenjava mnenj in idej z drugimi, izgradnja medsebojnega zaupanja, vzpostavljanje novih poznanstev
- »ukvarjanje s prostovoljnim delom«: prostovoljno sodelovanje pri različnih projektih in aktivnostih, namenjenih skupnosti ali posameznikom v stiski, prispevanje k boljši družbi in blaginji drugih
- »negovanje duhovnosti«: raziskovanje in izražanje lastne duhovnosti, skrb za notranji mir, razvoj zavesti o globljem smislu življenja, osebni razvoj
- »izogibanje zasvojenosti«: preprečevanje in prekinjanje škodljivih navad in zasvojenosti, razvijanje zdravih strategij za spoprijemanje s stresom in izzivi življenja
- »skrb za zunanjo podobo«: skrb za urejen in privlačen izgled, izbira primernih oblačil in frizure, negovanje zdrave kože, las in nohtov.

Odličen izid!

b. Prave definicije: eksplikacija bistvene vsebine (HR)

Navedene neprave definicije smo sami nadomestili oziroma dopolnili s pravimi (HR).

Intervju A (razlogi za upokožitev):

Nezadovoljstvo z odnosi s sodelavci je eden od razlogov upokojitve v doživljanju zaposlene osebe in vključuje konflikte s sodelavci, težave pri komunikaciji s sodelavci ali nadrejenimi ter občutek osamljenosti in prepuščenosti samemu sebi na delovnem mestu.

Neustrezno upravljanje časa v organizaciji je eden od razlogov upokojitve v doživljanju zaposlene osebe in vključuje doživljanje slabega načrtovanja časa in prioritete, lahko pa tudi pomanjkanje jasnih ciljev in nalog, preveč časa, namenjenega nepomembnim ali manj pomembnim opravilom, in nepredvidene prekinitve dela in motnje.

Preobremenjenost je eden od razlogov upokojitve, ki vključuje občutek osebe, da ima preveč dela v določenem obdobju, s tem pa morda tudi pomanjkanje časa za druge dejavnosti in hobije, težave pri uravnoteženju dela in zasebnega življenja, in da je fizično in čustveno izčrpana.

Občutek izgube identitete v službi je eden od razlogov upokojitve in pomeni, da oseba doživlja sebe zgolj kot vlogo in delovno sredstvo, ne pa kot osebo s svojskimi lastnostmi, nagnjenji in težnjami, ki jih sprejema kot zanjo značilne in neločljive od pojmovanja same sebe.

Predvidena neugodna zakonska pokojninska regulacija je eden od razlogov upokojitve in vključuje pričakovane spremembe zakonodaje, katerih možne posledice so nižji znesek pokojnine, kot bi si ga želeli, višja upokojitvena starost, višja upokojitvena delovna doba in možni drugi negativni učinki. Vse to ustvari časovni pritisk k upokojitvi pred spremembami zakonodaje.

Predvidevanje upokojitve ali časovni pritisk k upokojitvi zaradi dosežene upokojitvene starosti/delovne dobe je eden od razlogov upokojitve, ki pomeni, da se oseba želi upokojiti in načrtuje upokojitev v bližnjem naslednjem obdobju; vključuje nezadovoljstvo s službo zaradi občutka izgube identitete in pomena v službi, finančne skrbi zaradi predvidenega znižanja dohodka, skrb za prihodnost in nejasnost glede nadaljnjih načrtov, strah pred dolgčasom ali pomanjkanjem smisla po upokojitvi.

Izbira termina upokojitve je ena od dilem ob upokojevanju in eden od razlogov za zgodnejšo ali kasnejšo upokojitev zaradi različnih možnih rokov in časov upokojitve ter vključuje možno pomoč drugih in upoštevanje zunanjih okoliščin, kot so zdravje, družina in finance.

Odločitev za upokojitev, je lahko a. zavestno samostojno dejanje, usklajeno s posameznikovimi potrebami in željami, ki končuje obdobje predvidevanja in pretehtavanja razlogov za upokojitev. Lahko pa je, b. prisilno, heteronomno dejanje. V odvisnosti od narave odločitve je različno njeno doživljanje in prilagoditev na stanje po upokojitvi.

Tentativna teorija

Najprej smo preverili, kako se odzove program na direktno spodbudo, naj oblikuje teorijo.

Spodbuda:

»Iz spodaj navedenih pojmov in definicij oblikuj povezano pripoved o poteku odločanja za upokojitev, ki jo lahko dopolniš z drugimi izjavami.«

Odgovor:

»Odločitev za upokojitev je kompleksen proces, ki vključuje več različnih razlogov in dilem. Zaposleni se lahko odločijo za upokojitev zaradi nezadovoljstva z odnosi s sodelavci, neustreznega upravljanja časa v organizaciji, preobremenjenosti, pričakovane neugodne zakonske pokojninske regulacije ali predvidevanja upokojitve zaradi dosežene upokojitvene starosti/delovne dobe. Vsi ti razlogi lahko privedejo do občutka, da je upokojitev edina rešitev.

Kljub temu pa izbira termina upokojitve ostaja pomembna dilema, saj je odvisna od različnih dejavnikov, kot so zdravje, družina, finance in možnost pomoči drugih. Ko so vsi ti dejavniki premišljeno pretehtani, lahko oseba sprejme zavestno in samostojno odločitev o upokojitvi, ki bo zadovoljila njene potrebe in želje ter zaključila obdobje pretehtavanja razlogov za upokojitev.

Pomembno je, da se zaposleni pri odločanju za upokojitev ne počutijo prisiljeni ali negotovi glede svoje odločitve. Upokojitev mora biti njihova izbira, ki jim bo prinesla mir in zadovoljstvo, ne pa dodatnega stresa ali občutka izgube smisla in identitete.«

Čeprav se s trditvami v tej teoriji strinjamo, z odgovorom UI nismo povsem zadovoljni. Ne dosega naše predstave o tentativni teoriji, kot smo jo opisali zgoraj v oddelku o metodologiji. Poskusimo na osnovi dosedanje interakcije s programom (HI+AI) sami formulirati tentativno teorijo:

Tentativna teorija o upokojevanju (HR = HI + AI)

(Navedbe intervjuvanke so v enojnih narekovajih, navedbe chatGPT pa v dvojnih)

Ta teorija temelji na intervjuju s starejšo gospo, ki se je pred kratkim upokojila. Teorija navaja gospejine razloge za upokojitev in doživljanje upokojitvenega procesa in stanja po upokojitvi. Teorija lahko prispeva k boljšemu razumevanju doživljanja ljudi, ki se upokojujejo.

Razlogi za upokojitev. »Odločitev za upokojitev je kompleksen proces, ki vključuje več različnih razlogov in dilem. Zaposleni se lahko odločijo za upokojitev preprosto zato, ker so dosegli upokojitveno starost oziroma se jim je iztekla predpisana delovna doba, ne da bi za to obstajali kaki posebni drugi razlogi. Lahko pa to odločitev, kakor tudi upokojitev pred iztekom delovne dobe ali po podaljšani zaposlitvi, spremljajo posebni razlogi. Zaposleni se lahko upokoji zaradi nezadovoljstva z odnosi s sodelavci, neustreznega upravljanja časa v organizaciji, preobremenjenosti, pričakovane neugodne

zakonske pokojninske regulacije ali predvidevanja upokojitve zaradi dosežene upokojitvene starosti/delovne dobe. Vsi ti razlogi lahko privedejo do občutka, da je upokojitev edina rešitev.« **Nezadovoljstvo z odnosi s sodelavci** je eden od razlogov upokojitve v doživljanju zaposlene osebe in vključuje konflikte s sodelavci, težave pri komunikaciji s sodelavci ali nadrejenimi ter občutek osamljenosti in prepuščenosti samemu sebi na delovnem mestu ('Vse se je začelo pri meni zaradi odnosov v službi'). **Neustrezno upravljanje časa** v organizaciji je lahko razlog upokojitve in vključuje doživljanje slabega načrtovanja časa in prioritet ('Nikogar ni bilo, ki bi odločal, kdo bo kdaj šel na dopust, kdo bo delal med prazniki'), lahko pa tudi pomanjkanje jasnih ciljev in nalog, preveč časa, namenjenega nepomembnim ali manj pomembnim opravilom, in nepredvidene prekinitve dela in motnje, o čemer sicer v tem intervjuju ni opornih točk, vendar se domnevno lahko pojavijo v drugih primerih. Poleg tega so lahko razlog tudi druge organizacijske pomanjkljivosti, ki povzročajo nezadovoljstvo in občutek preobremenjenosti. **Občutek preobremenjenosti** je eden od razlogov upokojitve, ki vključuje občutek osebe, da ima preveč dela v prekratkem časovnem obdobju ('Vedno več je bilo treba narediti... In na koncu sem vedno delala jaz'); da ne more dosegati pričakovanih standardov uspešnosti, kar samo po sebi pomeni psihofizično obremenitev, ob tem pa verjetno tudi pomanjkanje časa za druge dejavnosti in hobije, težave pri uravnoteženju dela in zasebnega življenja, kar vodi v fizično in čustveno izčrpanost. **Predvidena neugodna zakonska pokojninska regulacija** je pomemben razlog upokojitve v okoljih, kjer se zakonske določbe pogosto spreminjajo, kot je to primer v deželah tranzicije, in vključuje pričakovane spremembe zakonodaje, katerih možne posledice so nižji znesek pokojnine, kot bi si ga želeli, višja upokojitvena starost, višja upokojitvena delovna doba in možni drugi negativni učinki. Vse to ustvari **časovni pritisk** k upokojitvi pred predvidenimi ali možnimi spremembami zakonodaje ('Potem je prišel ZUJF, pa nova pokojninska zakonodaja. In tako sem pričela razmišljati, da se bom upokojila in vse preje navedeno je bil razlog, da sem se upokojila'). Vse omenjeno, poleg tega pa morda še drugi dejavniki, pripomore k odločitvi za upokojitev, čeprav bi bil zaposleni morda še pripravljen delati in do tedaj ni razmišljal o upokojitvi ('Čeprav sem ves čas pred tem mislila, da bom še delala in da se še ne bom upokojila').

Proces upokojevanja poteka v naslednjih fazah. **Predvidevanje upokojitve** zaradi zgoraj naštetih dejavnikov in »zaradi občutka izgube identitete in pomena v službi, finančnih skrbi, skrbi za prihodnost« pride – kljub »strahu pred dolgčasom ali pomanjkanjem smisla po upokojitvi« – do tega, da začne oseba **razmišljati, da bi se upokojila** ('In tako sem pričela razmišljati, da se bom upokojila'). Ko zaradi navedenih razlogov odločitev za upokojitev **dozori**, je **izbira termina** upokojitve ena od dilem ob upokojevanju, saj so od natančnega trenutka upokojitve odvisni pogoji upokojevanja in višina pokojnine. Eden od razlogov za zgodnejšo ali poznejšo upokojitev so različni možni roki in časi upokojitve, kar vključuje možno **pomoč drugih**, to je,

svetovanje »pri določitvi najboljše možnosti upokojitve« in »izbor termina glede na zunanje okoliščine, kot so zdravje, družina in finance«. Ta pomoč je lahko neformalna (sodelavci) ali formalna, določene službe v organizaciji ('V kadrovski službi pa so mi zelo pomagali, da sem izbrala pravi, najugodnejši termin upokojitve'). Zaposleni naj bi se na upokojitev pripravil. Proces upokojevanja je lahko voden, usmerjan (formalna priprava na upokojitev) ali nevoden (neformalna, samostojna priprava). Verjetno so redki primeri nenadne, nenapovedane in nepripravljene upokojitve.

Odločitev za upokojitev je zavestno samostojno dejanje, usklajeno s posameznikovimi potrebami in željami, ki zaključuje obdobje predvidevanja in pretehtavanja razlogov za upokojitev ('Jaz sem se sama odločila, da se bom upokojila in je bilo v redu') in priprave na upokojitev. Lahko pa je upokojitev heteronomno dejanje, po sili zakona, po ukazu organizacije, sporazumno ali nesporazumno, prisilno. V teh primerih doživlja prizadeti to kot hudo obremenitev ('Hudo pa mora biti, če je nekdo porinjen v to, ko še ni pripravljen'). V obdobju po objavi odločitve zaposlenega za upokojitev in po formalni, uradni odločbi za upokojitev poteka **poslavljanje** sodelavca od kolektiva in kolektiva od sodelavca. Ta prehod lahko prizadeti doživlja kot bolj ali manj prijeten ali prijazen. V našem primeru je bilo poslavljanje prijazno in prijetno ('In potem je bilo vse zelo pozitivno. Sodelavci so mi ob koncu dali vedeti, da so me cenili in to je bilo zame res lepo in prijetno').

Prilagajanje na pokoj je faza, ki sledi upokojitvi. Pride dan, ko nova upokojenka ne gre več v službo. Včasih se poslavljanje zavleče še v to obdobje ('... potem se je zgodil še deset dnevni izlet v Francijo in morje'). Potem se stik s prejšnjo službo prekine, včasih pa se še vzdržuje, bolj ali manj redno. V našem primeru je nekdanja sodelavka ohranila delovni stik z organizacijo ('Srečna okoliščina je bila, da je bila v tistem obdobju tik po upokojitvi vrsta izobraževanj. So me vabili, tako da sem lahko predavala'). V drugih primerih pa upokojeni nima te možnosti. V splošnem lahko domnevamo, da je prilagajanje na upokojitev lahko bolj ali manj uspešno in zadovoljivo za prizadetega. Prizadeti se lahko hitro vživi v nov način življenja, lahko pa prilagajanje traja dlje.

O teh potekih v našem gradivu ni opore, zato tu sklenemo svoje razmišljanje.

Tentativno teorijo o kakovostni starosti na osnovi intervjuja B lahko bralec konstruira sam na osnovi zapisa intervjuja v interakciji z UI.

Razprava in sklep

V prispevku smo preverili nekatere domneve in predloge iz prve interakcije s chatGPT: kako se UI odziva na nepovezано gradivo, na nejasne (šibke) spodbude in kako se odziva na spodbude v posameznih fazah kvalitativne analize

besedil. Ugotovili smo, da uspešno izpiše pomembne besede; da jih razvrsti v smiselne kategorije; da identificira teme besedila; da pri temah navede podteme ali pojme bolj ali manj zvesto vhodnemu besedilu; da »definira« kategorije z navajanjem pojmov (definicija z obsegom kategorije).

To pomeni, da je UI koristen pripomoček kvalitativne analize besedila. Ugotovili smo, da program dodaja izjave iz svojega fonda besedil, ki pa se v splošnem smiselno vključujejo v trenutni projekt; ugotovili smo, da se program sproti uči. Take preizkuse je vredno nadaljevati z vnašanjem obširnejših besedil različne vrste in s poskusi učenja programa z našimi izdelki.

Tako lahko nadaljujemo interakcijo, vendar pa se bo ta tudi končala, ko bomo prišli do dobro delujočih spodbud. Idealni izid bi bil, če bi se program ustrezno odzval na spodbudo »Na osnovi spodnjega zapisa intervjuja izdelaj tentativno teorijo o ...« Mislimo, da se to ne bo zgodilo in da bo raziskovalec še vedno imel zadnjo besedo.

Viri

- Berčan, M. (2014). Pomen medgeneracijskega sodelovanja za kakovostno staranje (Seminarska naloga). Doktorski študij. Socialna gerontologija. Ljubljana: Alma Mater Europaea.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77–101.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (ur.) (1994). *Handbook of qualitative research*. London: SAGE.
- Drobne, G. (2014). Prilaganje na upokojitev (Seminarska naloga). Doktorski študij. Socialna gerontologija. Ljubljana: Alma Mater Europaea.
- Glaser, B., & Strauss, A. (1967). *The discovery of grounded theory: strategies for qualitative research*. New York: Aldine de Gruyter.
- Mesec, B. (1998). *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Mesec, B. (2023). *The language model of artificial intelligence chatGPT - a tool of qualitative analysis of texts*. Scholarly open access journals. Doi: 10.22541/au.168182047.70243364/v1
- Mesec, B., & Rape Žiberna, T. (2023). *Kvalitativno raziskovanje v teoriji in praksi*. Ljubljana: Inštitut za razvojne in strateške analize.
- Muller, M., Guha, S., Baumer E. P. S., Mimno, D., & Sadat Shami, N. (2016). Machine learning and grounded theory method: convergence, divergence, and combination. *Proceedings of the 19th International Conference on Supporting Group Work (GROUP '16)*. New York: Association for Computing Machinery (str. 3–8).
- Petrović, G. (1997). *Logika za gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Uršič, M., & Markič, O. (1997). *Osnove logike*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za filozofijo.

Prilogi

Intervju A

Vse se je začelo pri meni zaradi odnosov v službi. Vedno več je bilo treba narediti. Nikogar ni bilo, ki bi odločal, kdo bo kdaj šel na dopust, kdo bo delal med prazniki. Vsi so se izgovarjali, da imajo otroke. In na koncu sem vedno delala jaz. Čeprav sem ves čas pred tem mislila, da bom še delala in da se še ne bom upokojila. Potem je prišel ZUJF, pa nova pokojninska zakonodaja. In tako sem pričela razmišljati, da se bom upokojila in vse preje navedeno je bil razlog, da sem se upokojila. V kadrovski službi pa so mi zelo pomagali, da sem izbrala pravi, najugodnejši termin upokojitve. Jaz sem se sama odločila, da se bom upokojila in je bilo v redu. Hudo pa mora biti, če je nekdo porinjen v to, ko še ni pripravljen. In potem je bilo vse zelo pozitivno. Sodelavci so mi ob koncu dali vedeti, da so me cenili in to je bilo zame res lepo in prijetno. Srečna okoliščina je bila, da je bila v tistem obdobju tik po upokojitvi vrsta izobraževanj. So me vabili, tako da sem lahko predavala. Vse je bilo prijetno, fino in potem se je zgodil še deset dnevni izlet v Francijo in morje.

Sedaj delam na firmi Posvet kot psihoterapevt, vodim supervizije, delam s klienti. Dvakrat na teden pa imam tudi supervizije na Klicu v duševni stiski, čeprav ne dežuram več. Na tretji Življenjski univerzi hodim na računalništvo in na angleščino. Zdi se mi fino, ker sem si razširila socialno mrežo, krog novih ljudi, s katerimi se tudi družim in imam povsem strukturiran čas. Ko sem hodila v službo, je bilo vse strukturirano. Sedaj mi težka stvar to odpravljanje od doma. Več časa porabim za to, kot preje. Ko pa pridejo dnevi, ko ne delam, na primer med prazniki, kot npr. med novim letom, je slabše. Takrat sem se slabše počutila. Če tega dela ni, se človek slabo počuti. Sicer je pa ves čas nekaj: delo – svetovanje, seminarji. Družina je pričakovala, da jim bom, ko se bom upokojila, pomagala. A jaz nisem šla v to in je bilo kar malo zmede. Ko bo hči rodila, bom tukaj manj delala in ji bom pomagala. Po tem pa se bom spet tukaj bolj angažirala. Denarja je dovolj za solidno življenje. Imam lepo pokojnino, a ne dovolj za potovanja.

Vir: Drobne (2014).

Intervju B

Kakšen je vaš pogled na staranje, kaj za vas pomeni kakovostna starost? Da se moram imeti rada, potrebno je dati telesu in duši tisto, kar te privlači in spoznavati ljudi in njihovo vsebino..vse to mi pomaga, da ugotovim kdo sem in kdo hočem biti, kdo nočem biti, kdo so drugi ljudje in iz njega potegniti najboljše..hmmm..aja..pomembne so pohvale, če te kdo zna poslušati – to mi je luč, temelj življenja; kdo ima zelo dobro samopodobo in samozavest; kdor se prepušča užitkom, saj s tem sproščaš telo in dušo, ne smeš pa biti zasvojen (s hrano, pijačo, drogami, pretiranim gibanjem – potrebno je poslušati telo, vse je tudi odvisno od razpoloženja, posameznikovih zmožnosti) ...pomembno je da skrbiš za svoje telo (skrb za telo in dušo – ker če je telo bolno, je tudi duša)

in to z gibanjem in zdravo prehrano; kaj pa še poleg gibanja in zdrave prehrane...pomembno je, da se zanimaš za dejavnosti, da si ustvarjalen – ali je to druženje z ljudmi, poglobljanje v slikarstvo, pisanje in obiskovanje zavodov (duševno motenih ljudi in otrok, ki so zanemarjeni, zapuščeni), prostovoljno delo v humanitarnih organizacijah, branje knjig (ponavadi z duhovno vsebino)..zelo je pomembno, da se ne zapustiš, da ne tarnaš, ker od tega človeka vsi bežijo, ker odganjaš otroke in vnuke in partnerja...

Kaj ste pridobili z izobraževanjem za medgeneracijsko družabnico?..od mladih se učim kakšna smem biti in kakšna ne smem biti..počutim se zelo srečno, zadovoljno in radostno, počutim se izpopolnjeno..za tiso, kar imam, sem srečna..počutim se izpopolnjeno..ne hrepenim po tistem, česar nimam.. Kaj je tisto, kar vam je všeč pri druženju z vašo družabnico?..zelo všeč mi je, ker me posluša..torej moje izkušnje, moje modrosti in da jih vsrkava in posluša z velikim zanosom in razumem, katere so pomanjkljivosti v obdobju mladosti in jih poskušam dopolniti s svojimi izkušnjami, ne da bi vsiljevala mnenje..in zakaj jim ne bi pri kaki oviri pomagala jaz s svojimi izkušnjami, ne da bi vsiljevala svoje mnenje, ampak, da bi se mladi spomnili name, ko naletijo na določeno oviro in bi jo preskočili oziroma se spomnili na moj nasvet, da jim olajša premagovanje..a veš..saj imajo že toliko problemov, ki se pojavljajo konstantno, toliko stisk, ki jih morajo tako ali tako sami rešiti..a veš..in zakaj jim ne bi pri kaki oviri pomagala, jaz s svojimi izkušnjami..Čutite, da ste se osebno spremenili?..da, absolutno, rastem, zorim..in s tem nadgrajujem značaj in svojo osebnost in s tem pomlajujem..čutim, da je moje poslanstvo izpolnjeno..Bi morali medgeneracijski programi nuditi še kaj? Nič ne bi spremenila, pomembno mi je druženj, spoznavanje novih ljudi..skupaj smo zato, da se pogovarjamo o aktualnih problemih, ki jih ne znamo rešiti sami in to na takšen način, da vsi sodelujejo, vsi vodimo pogovor..

Kaj ste spoznali ob sodelovanju z mlajšo generacijo? Ob mladih se vseskozi učim..kažejo mi obraz današnjega časa..Kako to mislite?..sama nisem več v tolikšni meri obkrožena z ljudmi, kot sem bila v času službe..in s tem ko sem z mladimi, se spopadam z njihovimi problemi in vprašanji in vsakdanjimi težavami, ki pestijo mlade v današnjem času..in sem spet na tekočem, kaj se dogaja..in se mi zdi, da sem ponovno obkrožena z ljudmi...

Vir: Berčan (2014).